

FILOSOFIYADA JAŃA DÁWIRDIŃ TIYKARĜI BELGILERI: F. BEKON TALQILAWINDA

Kosbergenova Nurzada Tolibaevna

Berdaq atındaĝı QMU Tariyx fakulteti filosofiya baĝdarı 3 basqısh studentı.

ANNOTACIYA

Frensis Bekon jaŃa dáwirdegi materializm hám idealizm baĝdarlarınıń qarama-qarsılıĝı, empirizm baĝdarına tiykar salıwı haqqında. XVII ásir “Ullı sistemalar” ásiri. Sebebi bul dáwirdegi barlıq filosoflar fúnyanı túsiniwdi pútkilley ózgartip jaŃasha dúnyanı túsiniwdi islep shıĝıwǵa dawagerlik etedi. Sol qatarlı Bekonda óziniń biliw usılların usınadı.

Gilt sózler: empirizm, bilim, metod, indukciya, racionalizm.

Ataqlı ingliz oyshılı Frensis Bekon jana dáwir, aqıl birlemshlikke shıqqan dáwirdiń birinshi iri filosoflarınan biri bolıp tabıladı. Onıń táliymatınıń mánisi áyyemgi hám orta ásir oyshılları sistemasınan júdá pariq qıladı. Ol filosofiyalıq bilimge taza ham haqıyqatqa eritiwshi jol dep kórsetpeydi sol kózqarastan jantasqanı ushın Aristotel hám diniy sxolastikaǵa qarsı bolǵan. Bekon birinshi náwbette tábiyatqa húkimdarlıq qılıw qálewi menen ajralıp turadı. Sol sebepli onıń ataqlı aforizmi: bilim – bul kúsh.

Frensis Bekon ilim-pánniń rawajlanıwı keleshekte altın ásir baslanıwına alıp keledi degen ideya menen shıqqan edi. Derlik biykarlap bolmaytuǵın ateizimi menen ol diniy payǵambardıń joqarı qızıǵıwshılıǵı menen aldında bolǵan ullı jaŃa ashılıwlar haqqında jazǵan hám ilim táǵdirine ayrıqsha qaraǵan. Bekon óziniń juwmaqlanbaǵan filosofiyalıq utopiyası “JaŃa Atlantida” da jaŃa oylap tabılǵanlar ushın aldın oylap tabılǵan barlıq ashılıwlardıń úzliksiz túrde «Salamon úyinde» qollanatuǵın dana, kishi aral xalqınıń baxıtlı hám jetkilikli turmısın súwretleydi. «JaŃa Atlantida» xalqı puw dvigateline, hawa sharına, mikrofonǵa, telefonǵa hám hátte turaqlı háreketlendiriwshi mashınaǵa iye bolǵan. Eń jaqtı reńler menen Bekon bulardıń barlıǵı insanınıń ómirin qanday jaqsılaw, bezew hám uzaytıwın súwretleydi. “Rawajlanıw”dıń múmkin bolǵan zıyanlı aqıbetleri haqqındaǵı da oylamaydı.

Bul dáwir Angliyada filosofiyanıń güllengen dáwiri edi. 17-18-ásirler ingliz filosofiyası ayrıqshalıqlarǵa iye edi: materialistik baĝdarı (Angliya filosoflarınıń kóbisi materialistik hám keskin kritikalanǵan idealizm máselelerin túsindiriwdi abzal kórdi), empirizmiń racionalizm ústinen húkimdarlıǵı hám social-siyasiy máselelerge úlken qızıǵıwshılıq (Angliya filosofları tek ǵana bolmıs hám bilimdiń mánisin,

insanníń dúnyadaǵı rólín túsindiriwge háreket etpesten, bálki jámiyet hám mámlekettiń payda bolıwı sebeplerin de izlewge háreket etken, real turmıs jaǵdayların optimal shólkemlestiriw boyınsha joybarlardı ilgeri súrgen). Angliya filosofiyası 17-ásir ushın júdá progressiv edi. Jańa Angliya filosofiyasında eń úlken iz qaldırǵanlar: Frensis Bekon, Tomas Gobbs hám Jan Lokk.

Frensis Bekon filosofiyası – empirizmnıń mánisi sonnan ibarat, bilim tek tájiriybege tiykarlanadı. Insaniyat (hám shaxs) qansha kóp tájiriybe (teoriyalıq hám ámeliy) toplaǵan bolsa, ol haqıyqıy bilimge sonshalıq jaqınlaw boladı. Bekonńıń pikirine qaraǵanda, haqıyqıy bilim óz-ózinen maqset bola almaydı. Bilim hám tájiriybeniń tiykarǵı wazıypaları insańǵa óz iskerliginde ámeliy nátiyjelerge erisiwge járdem beriw, jańa oylap tabılǵanlar, ekonomikanı rawajlandırıw, tábiyatta insannıń húkimdarlıǵın támiyinlew bolıp tabıladı. Sol munasábet penen Bekon óziniń pútkil filosofiyalıq teoriyasın qısqasha ańlatpa joqarıda ayılǵan aforizmin ilgeri súrdi: « Bilim – bul kúsh».

Frensis Bekonńıń biliw usılları:

Bekon innovciyalıq ideyanı ilgeri súrdi, oǵan kóre biliwdiń tiykarǵı usılı indukciya bolıwı kerek. Indukciya – bul málim bir poziciyadan uluwma jaǵdayǵa ótetuǵın logikalıq juwmaq. Indukciya degende Bekon kóplegen bólek hádiyselerdi uluwmalastırıw hám uluwmalastırıw tiykarında ulıwma juwmaqlar alıwdı túsindi (mısalı, eger kóplegen bólek metallar eriydi, sonday eken, barlıq metallar eriw ózgeshelikine iye). Bekon indukciya usılın Dekart tárepinen usınıs etilgen dedukciya usılına qarsı qoydı, oǵan kóre anıq logikalıq usıllar járdeminde isenimli maǵlıwmatlar tiykarında haqıyqıy bilim alıw múmkin.

Bekon indukciyasınıń Dekart edukciyasınan ústinligi múmkinshiliklerdiń keńeyiwinde, biliw procesiniń kúsheytiwinde bolıp tabıladı. Indukciyanıń kemshilikleri onıń isenimsizligi, itimallıq ózgesheligi bolıp tabıladı (sebebi bir neshe zat yamasa hádiyseler uluwma ayırıqshalıqlarǵa iye bolsa, bul olardıń berilgen klasındaǵı hámme zat yamasa hádiyselerdiń bunday ayırıqshalıqlarǵa iye ekenligin ańlatpaydı; hár bir bólek jaǵdayda, zárúrshilik payda boladı. Eksperimental tekseriw, induksiyanı tastıyıqlaydı. Bekonńıń pikirine kóre, indukciyanıń tiykarǵı kemshiligin (onıń tolıqsızlıǵı, itimallıq tábiyaatı) saplastırıw jolı insaniyat tárepinen bilimdiń barlıq tarawlarında múmkinshiligi barınsha kóbirek tájiriybe toplawda bolıp tabıladı.

Biliwdiń tiykarǵı usılı – indukciyanı belgilep, filosof biliw iskerliginiń ámelge asırılıwınıń ayırıqsha usılların belgileydi. Bul:

1. « Órmekshi jolı» - bul bilimdi « taza aqıl» dan , yaǵnıy racionalistik tárzde alıw. Bul jol anıq faktlar hám ámeliy tájiriybediń rólín itibardan shelter qaldıradı yamasa sezilerli dárejede páseytiredi. Racionalistlar haqıyqatlıqtan bóleklengen, dogmatik hám Bekonńıń sózlerine kóre, « óz sanasınan pikirler torın toqıydı»

2. « Qumırsqa jolı»- bul tek tájiriye esapqa alıńanda bilim alıw usılı, yaǵnıy dogmatik empirizm (turmıstan bóleklengen racionalizmniń uluwma qarama-qarsısı). Bul usılda jetik emes. “Taza empiristlar” tiykarǵı itibardı ámeliy tájiriyege, bir-birinen parq etiwshi faktlar, dáliller kompleksine qaratadı. Sonday etip, olar bilimdiń sırtqı tábiyat kórinisin aladılar, mashqalardı « sırttan» kóredi, biraq olar úyrenilip atırǵan zat hám hádiyselerdiń ishki mánisin túsine almaydı, mashqalanı ishkerinen kóre almaydı.

3. «Pal hárre jolı »– biliwdiń eń jetiliske usılı. Odan paydalanıp filosof izertlewshi “órmekshi jolı” hám “qumırsqa jolı”nıń barlıq pazıyletlerin aladı hám usı waqıtta olardıń kemshiliklerinen qutuladı. « Pal hárre jolı» boyınsha barlıq faktlardı toplaw, olardı uluwmalastırw (mashqalaǵa « sırtqı» qaraw) hám sananıń múmkinshiliklerinen paydalanıp, mashqalanıń « ishine» qaraw, onıń mánisin túsiniw gerek..

Sonday etip, Bekonniń pikrine qaraǵanda, biliwdiń eń jaqsı usılı – bul zat hám hádiyselerdiń ishki mánisin aqıl menen túsiniwdiń racionalistik usıllarınan paydalanǵan halda indukciyaga (faktlardı toplaw hám uluwmalastırw, tájiriye toplaw) tiykarlanǵan empirizm bolıp tabıladı . Lekin Frensis Bekon tek ǵana biliw procesi qanday jollar menen keshiwi kerekligin kórsetip ǵana qoymay , bálki insan hám insaniyattıń haqıyqıy bilimge iyelewine tosqınlıq etetuǵın sebeplerdi de kórsetedi. Filosof bul sebeplerdi allegorik tárzde « idollar» (yamasa « ruwxlar») dep ataydı hám olardıń tórt túrin belgileydi: túr idolları, úngir idolları, bazar hám teatr idolları.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. F. Bekon- Jańa Atlantida . Cambridge University-1919.
2. Дроздова Д. Н.-Эпистемология и философия науки- 2021
3. В.М. Карев-Фрэнсис
4. Бэкон : политическая биография. Новая и новейшая история-1980г.
5. С.С. Царегородцев- Социально-политический аспект творчества Фрэнсиса Бэкона: миф и реальность. Соискатель кафедры истории социально-политических учений факультета политологии МГУ имени М.В. Ломоносова